

PART 1-קדיש יתום

Neither the גמרא nor the early סידורים such as גאון רב עמרם גאון include any reference to קדיש יתום. The תשובה of the anonymous גאון that we quoted last week might lead one to believe that the route to the source for קדיש יתום begins with the קדיש that is recited at קבורת המת. But the words of רבן של רבינו הרמב"ן the יהודה בר יקר halt any progress we could possibly make by following that route.

והקדיש שהורגלו העם לאומרו אחר שנקבר נראה לי שהיו דורשין על קברי החכמים רמזו שעשו למשה ולחזקיה ולרבי כמו שמצינו בכתובות. ואחר הדרש שאומרים לעולם קדיש לפי שיש שם פסוקים ודברי שבח להקדוש ברוך הוא וכתוב יערף כמטר לקחי וגו' כי שם ה' אקרא, ועכשו נמי שאין אומרים דרש על קבר המת לא רצו לבטל הקדיש ואומרים פסוק אחד לכל הפחות כגון בלע המות גו' והוא רחום וגו'.

קדיש disagrees with the anonymous גאון as to the reason for reciting קדיש at a burial. According to רבנו יהודה בר יקר, the recital of קדיש at a burial is prompted by the דברי תורה that are delivered and not because ten men participate in the מצוה of burial. But whether the recital of קדיש at a burial is prompted by the performance of a מצוה or by reciting דברי תורה, neither is the reason that we recite קדיש יתום where we recite קדיש יתום during תפלה.

In the sources that discuss קדיש יתום, we find a reference to a מעשה ברבי עקיבא. Here are two versions of the מעשה; one from מחזור ויטרי and one from מסכת כלה רבתי.

מחזור ויטרי סימן קמד-הא לך סדר מוצאי שבתות: נמצא בספרי הפנימי'. ת': מעשה בר' עקיבא שהיה מהלך בבית הקברות בדרך, ופגע באדם אחד שהיה ערום ושחור כפחם והיה טעון משאוי גדול של קוצים על ראשו. כסבור עליו ר' עקיבא שהוא חי והיה רץ כסוס. גזר עליו ר' עקיבא והעמידו. אמר לו: מה לאותו האיש לעשות עבודה קשה כזאת. אם עבד אתה ואדונך עושה לך כך, אני אפדה אותך מידו. ואם עני עתה ובני אדם באים עליך בעקיפין, אני מעשיר אותך. אמר לו: בבקשה ממך אל תעכביני שמא ירגזו בי הממונין עלי. אמר לו: מה זו ומה מעשיך. אמר לו: אותו האיש מת. ובכל יום שולחים אותי לחטוב עצים. אמר לו: בני מה היה מלאכתך בעולם שבאתה ממנו. אמר לו גבאי המכס הייתי. והייתי נושא פנים לעשירים והורג את העניים. אמר לו כלום שמעת מאותם הממונין עליך לפורענות איזו דבר שיש לו תקנה. אמר: בבקשה ממך אל תעכביני שמא ירגזו עלי בעלי פורענות שאותו האיש אין לו תקנה. אלא שמעתי מהם דבר שלא היה יכול להיות. שאלמלא היה לו לעני זה בן שהוא עומד בקהל ואומר ברכו את ה' המבורך והם עונין אחריו. ויהא שמיה רבה מברך מיד מתירין אותו מן הפורענות. ואותו האיש לא היה לו בן מעולם. והניח את אשתו מעוברת.

ואיני יודע אם ילדה זכר. ואם ילדה זכר מי מלמדו תורה שאין לאותו האיש אוהב מעולם. מיד קיבל עליו ר' עקיבא לילך לחפש אם הוליד לו בן זכר כדי ללמדו תורה ויעמידנו לפני הציבור. אמר לו מה שמך. אמר לו עקיבא. ושם אשתך. אמר לו שושניבא. ושם עירך לודקיא. מיד נצטער ר' עקיבא צער גדול והלך ושאל עליו. כיון שבא לאותו מקום שאל עליו. אמרו לו ישחקו עצמותיו של אותו האיש. שאל על אשתו. אמרו לו ימחה זכרה מן העולם. שאל על בנו. אמרו לו הרי ערל הוא. אפילו מצות מילה לא עיסקנו בו. מיד מלו ר' עקיבא והושיבו בספר לפניו ולא היה מקבל התורה עד שישב מ' יום בתענית. יצתה בת קול ואמרה לו לזה אתה מתענה. אמר לפניו רבוננו של עולם והלא לפניך ערכתי אותנו. מיד פתח הק' את לבו ולמדו תורה, וק"ש וברכת המזון. והעמידו לפני הקהל ואומר ברכו. והם ענו אחריו ברוך ה' המבורך. באותה שעה התירו אותו מן הפורענות. מיד בא אותו האיש לר' עקיבא בחלום. ואמר יהי רצון מלפניך הקב"ה שתנוח דעתך בגן עדן שהצלת אותי מדינה של גהינם. מיד פתח ר' עקיבא ואמר (תהלים קלה) ה' שמך לעולם ה' זכרך לדור ודור. ועל כן נהגו לעבור לפני התיבה במוצאי שבת אדם שאין לו אב או אם לומר ברכו או קדיש.

מסכת כלה רבתי-פרק ב', הלכה ט' – ברייתא] קטנים מקבלים פני שכינה שנאמר זרע יעבדנו יסופר לה' לדור: [גמ'] איבעיא להו מכפרין עון אבות או לא? ת"ש דר' עקיבא נפק (passed) לההוא אתרא (place) אשכחיה לההוא גברא דהוי דרי (carrying) טונא (bundle) אכתפיה ולא הוה מצי לסגויי (progress) ביה והוה צוח (complain) ומתאנה א"ל מאי עבידתיך א"ל לא שבקנא (pass over) איסורא דלא עבידנא בההיא עלמא ועכשיו איכא נטורין (watchmen) עילוין ולא שבקיין לי דינוח. א"ל רבי עקיבא: שבקת ברא א"ל בחייך לא תשלין דדחילנא (fear) ממלאכי דמחו לי בפולסי (arrows) דנורא (fire) ואמריין לי אמאי לא תיתי בפריע (quickly) א"ל אימא ליה דקא ניהותך (rest) א"ל שבקית אתתא (wife) מעברתא (pregnant). אזל ר' עקיבא עאל לההיא מדינתא. אמר להו: בריה דפלוני היכא? אמרו ליה: יעקר זכרו דההוא שחיק (laughing) עצמות. א"ל אמאי אמרו ליה? ההוא לסטים אכל אינשי ומצער בריתא ולא עוד אלא שבא על נערה המאורסה ביום הכפורים. אזל לביתה, אשכח אתתיה מעוברתא. נטרה (waited) עד דילדה, אזל מהליה; לכי גדל, אוקמי' בבי כנישתא לברוכי בקהלא. לימים אזל ר' עקיבא לההוא אתרא איתחזי ליה. א"ל תנוח דעתך שהנחת את דעתי.

The **מעשה ברבי עקיבא** is often repeated as it is found in the **מחזור ויטרי**. The story clearly provides the basis for the custom that an **אבל** should be the **שליח ציבור** but that custom does not lead to the practice for an individual to say **קדיש** when he is not the **שליח ציבור**. Perhaps the focus should be on the question that introduces the **מעשה ברבי עקיבא**. Perhaps the answer to that question leads to the basis for instituting the practice of reciting **קדיש יתום**.

TRANSLATION OF SOURCES

רבינו יהודה בר יקר -The Kaddish that the community is accustomed to recite after a burial appears to me to have become a practice because of the words of Torah that they would expound as was done at the time of the burial of Moshe, Chizkiahu and Rebbe as we learned in Tractate Ketuboth. After Torah learning it is our practice to recite Kaddish because it involves verses of Torah and words of praise to G-d as it is written: (Duetoronomy 32, 2-3) My doctrine shall drop as the rain, my speech shall distil as the dew, as the small rain upon the tender herb and as the showers upon the grass; Because I will proclaim the name of the Lord; ascribe greatness to our God. Although we no longer have the custom to expound upon words of Torah at a burial, we did not want to abandon the practice of reciting Kaddish so we still recite at least one verse: such as (Isiah 25, 8): He will destroy death for ever; and (Psalms 78, 38) He the merciful one is forgiving of iniquity.

מהזור ויטרי סימן קמד -There is a story about an event that occurred to Rabbi Akiva who was walking on the road by a cemetery. He noticed a man in the cemetery who was naked and black as coal. The man was carrying a large bundle of thorns on his head. Rabbi Akiva believed that the man was alive and that he was running quickly like a horse. Rabbi Akiva commanded the man to stop and the man stopped. R. Akiva said to him: why are you doing such hard work. If you are a slave and your master makes you work so hard, I will redeem you from him immediately; if you are poor and people are coming after you in a tricky manner, I will make you rich. The man responded: please do not hold me back from my work. I will anger those who are supervising me. Said R. Akiva: what is all this and what is your work? The man said: I am deceased. Each day they send me out to collect wood. Said R. Akiva: What was your occupation in the world from which you came? The man answered: I was a tax collector. I would favor the rich and kill the poor. Said R. Akiva: have you not heard from those who are oppressing you of a way to be relieved of your punishment? Said the man: Please do not hold me up any longer. You are causing my supervisors to get angrier at me and I am one who can never qualify for relief. I have heard them say: if only this poor man had a son who could stand up in a congregation of people and say: Borchu et Hashem Hamivorach and the congregation answers: Yihai Shmai Rabbah M'Vorach, this man would be relieved of his oppression. And this man did not have a son while he was alive. But he did leave a pregnant wife. And he did not know if she gave birth to a son. And even if she did give birth to a son, he did not know whether she taught him Torah because this man left noone in the world who liked him. Immediately, R. Akiva accepted upon himself the responsibility to search and to learn if a son was born and to then teach the son Torah and then put the son in front of the congregation. R. Akiva asked him: what is your name. He responded: Akiva. And what was your wife's name? Shoshniva. And the name of his city was Ludkia. Immediately R. Akiva experienced a horrible fear but still went to the city and inquired about the man and

his family. When he reached the city, he asked about the man. The residents responded: may his bones shake. R. Akiva asked about the man's wife. The residents answered: may her name be erased from memory. R. Akiva asked about the child. The residents said that he was never circumcised. The family was not even interested in the mitzvah of milah. Immediately R. Akiva circumcised the boy and then started teaching the boy Torah but the boy could not absorb any of it. It was not until R. Akiva fasted for 40 days that the boy started to grasp any of the Torah learning. And then a voice came from heaven and asked R. Akiva: for this type of person you fasted? R. Akiva answered: G-d, did I not straighten him out so that he may serve you. Immediately G-d opened the boy's heart and the boy began to understand the Torah learning. He then learned Kriyat Shma and Birchat Hamazon. R. Akiva then arranged for the boy to stand in front of the congregation and the boy cried out: Borchu. And they answered him: Baruch Hashem Hamivorach. At that moment the deceased man was released from his punishment. The decedent immediately appeared to R. Akiva in a dream and said: may it be His will that your soul rest in Gan Eden in honor of the fact that you saved me from the judgment of Hell. R. Akiva then began to expound upon the Torah: (Psalms 135) G-d, Your name is forever; G-d you will be remembered from generation to generation. Based on this story, it became a custom that the person to lead the services on Motzei Shabbat was someone whose father or mother had died in order that they could say Barchu or Kaddish.

מסכת כלה רבתי-פרק ב', הלכה ט'
(Baraita) Minors may experience the presence of the Shechina as the verse states: (Psalms 22, 31) Their seed shall serve him; it shall be told of the Lord to the coming generation. Gemara) A question was asked: can children cause their parents' sins to be forgiven. Come and learn: R. Akiva passed this place. He found a man who was carrying a bundle on his shoulders and was not making any headway and was complaining and groaning. R. Akiva asked him: what caused this to happen to you? The man answered: there was no prohibition that I did not violate while I was alive. Now there are those who watch me all the time who do not allow me to rest. R. Akiva asked him: did you leave a son? He answered: do not ask me questions. I fear that the angels who watch me will throw fiery arrows at me and ask me why I am not doing my work faster. R. Akiva said: tell them that you need to rest. He then answered R. Akiva's earlier question: I left a pregnant wife. R. Akiva went to this man's town and asked: the child of this man where is he? The residents responded: may that man's name be erased from memory and may his bones shake. R. Akiva inquired: Why do you say that? He was a member of a gang of robbers who attacked many people and caused much suffering. And not only that but he had relations with an engaged girl on Yom Kipper. R. Akiva went to the man's house and found his pregnant wife. R. Akiva waited until the woman gave birth. R. Akiva then circumcised the child. When the child became of age, R. Akiva arranged that the boy rise in front of the congregation and bless G-d. Some time thereafter, R. Akiva passed the same place and saw the same man. The man said to R. Akiva: may you have the same kind of peace of mind that you caused for me.

SUPPLEMENT

יחל ישראל – Rabbi Mayer Lau

סימן צ. נשים באמירת קדיש

שנינו במסכת כלה רבתי (פ"כ), מעשה ברבי עקיבא שראה אדם אחד שהיה ערום ושחור כפחם, והיה טוען על ראשו מטען עשרה טעונים, והיה ריץ כמרוצת הסוס. גזר עליו רבי עקיבא והעמידו, ואמר לאותו האיש, למה אתה עושה עבודה קשה כזאת, אם עבד אתה ואדונך עושה לך כך אני אפדה אותך מידו, ואם עני אתה אני מעשיר אותך. אמר לו, בבקשה ממך אל תעכבני שמא ירגזו עתה הממונים עלי. א"ל, מה זו ומה מעשיך. א"ל, אותו האיש מת הוא וכל יום ויום שולחים אותי לחטוב עצים ושורפים אותי בהם. א"ל, בני, מה היתה מלאכתך בעולם שבאת ממנו. א"ל, גבאי המס הייתי והייתי מראשי העם ונושא פנים לעשירים והורג עניים. א"ל, כלום שמעת מן הממונים עליך אם יש לך תקנה. א"ל, בבקשה ממך אל תעכבני שמא ירגזו עלי בעלי פורעניות, שאותו האיש אין לו תקנה, אלא ששמעתי מהם דבר שאינו יכול להיות, שאלמלא היה לו לזה בן שהוא עומד בקהל ואומר "ברכו" או "יתגדל" ועונים אחריו "יהא שמיה רבא מברך" מיד מתירים אותו מן הפורענות, ואותו האיש לא הניח בן בעולם ועזב אשתו מעוברת ואיני יודע אם תלד זכר מי מלמדו. אותה שעה קיבל עליו רבי עקיבא לילך ולחפש אם הוליד בן כדי שילמדו תורה ויעמידו לפני הציבור. ועיי"ש שמצאו ולימדו קריאת שמע וברכות, ומסיים שם שענה הקהל "יהא שמיה רבא" אותה שעה מיד התירו המת מן הפורענות. (ועיינ גם בזהר סוף פרשת "אחרי מות" שמביא מעשה זה).

והנה בבית-יוסף (יו"ד סי' שעו) הביא מעשה זה ולמד מכאן על החיוב לומר קדיש אחרי הנפטר. ויש לעיין האם זכות אמירת הקדיש היא רק של בן הנפטר או שגם הבת תוכל לומר קדיש אחר אביה, ויועיל לו הדבר.

ומצאנו שאלה זו בשו"ת חוות-יאיר (סי' רכב) הדין באחד שנפטר בלא בנים וציוה שיתפללו וילמדו עשרה אנשים בביתו ואח"כ תאמר הבת קדיש במשך השנה הראשונה. ומכריע החוות-יאיר שאף שאין לנו ראייה לסתור מעשה זה, שהרי מקור הקדיש הוא משום קידוש השם, ובזה גם נשים מצוות. ואף שהמעשה של רבי עקיבא היה בבן זכר מ"מ גם בת יכולה לקדש שם שמים ולגרום נחת רוח לאביה, מ"מ יש לחשוש שע"י כך ייחלשו מנהגי ישראל ועלול כל אחד לבנות במה לעצמו, ומכיוון שמצינו שאסרו חכמים ועשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, על-כן מוטל על כל אחד לשמור ולחזק מפני טעויות ואין לעקור את

המנהג שלא תאמר הבת קדיש.

וכן הביא התשובה-מאהבה (בשו"ת או"ח ה"ב סי' רכט אות י) שמצא מנהג יפה בעירו פראג שהיו יושבים זקנים בעזרת בית הכנסת ואומרים תהילים והיו באות בפניהם ילדות בנות חמש ושש שנתיתמו מהוריהן שלא היו להם בנים ואמרו לפניהם קדיש. ומסיים התשובה-מאהבה, ואינו נכון שתבוא אשה אפי' קטנה או גדולה לבית תפילת האנשים.

ומשמע מדבריו שאף שהילדות לא נכנסו לתוך בית הכנסת אפי"ה אסר עליהן לומר קדיש, אך האיסור הוא משום שלא נכון שתבאנה הילדות למקום תפילת אנשים, אבל בבית שפיר דמי. אך בהמשך דבריו הביא את החוות-יאיר שהבאנו שאסר גם בבית. והוסיף עליהם הבית-לחם-יהודה (יו"ד סי' שעו סק"ה) וכתב, כתב בספר חסידים אין לבת בקדיש לא דין ודת ואין זה אלא שטות כי הוא חוכא ואיטלולא. וכן הביא הבאר-היטב (או"ח סי' קלב סק"ה) בשם הכנסת-יחזקאל שאין לנשים בקדיש בכל ענין.

והנה בספר גשר-החיים כתב (בפ"ל ס"ח אות ה), ואם לא השאיר בן אלא בת, אם היא קטנה יש מקומות הרבה שמרשים לה לומר קדיש בבית הכנסת אחר עלינו ואחר שיר של יום או קודם ברוך שאמר, ויש מרשים לה לומר אפי' הקדיש אחר אין כאלוקינו, ויש מקומות שאין מרשים לה כלל לומר בבית הכנסת בלתי אם יש מנין בביתה תוכל לומר שם הקדיש, ובת גדולה לא מרשים בכל אופן לומר קדיש בבית הכנסת.

ומקור ההיתר הוא בשבות-יעקב (ח"ב יו"ד סי' צג), שכתב במי שלא הניח בנים אלא שתי בנות והתיר אחד מתלמידיו לבת קטנה לומר קדיש בביתה במנין, והסכים השבות-יעקב שאם היא כבר אומרת קדיש מהני ויש נחת לאביה מכך, אבל דוקא בבית ולא בבית הכנסת, והביאו השערי-תשובה (או"ח סי' קלב סק"ה).

ובשדי-חמד (מערכת אבילות סי' קס) כתב שמעשה בא לידו וכתב לאסור משום תשובת משנת-בנימין שסובר לאסור מפני שעלולים למעות ולחשוב שאפשר לצרף נשים למנין, וממילא עלולים לבוא לידי חילול השם. ואין לחשוש לדעת השבות-יעקב שהוא יחידי בענין זה אלא יש לאסור בכל ענין.

וכן כתב בשו"ת תורה-לשמה (סי' כז) שיש לחשוש ממכשול שאשה תכנס לבית הכנסת ותאמר קדיש גם בתוך התפילה. ועיין בחקרי-לב (או"ח סי' מה אות י) שכתב שאם קטן אומר קדיש, אף שאינו נכלל בציבור של עשרה מקדשי השם, מ"מ הנח להם לישראל

במנהג שנהגו ומוטב שיהיו שונגים. אבל באשה אין לומר הנח להם לישראל, שאין זה מנהג הגון משום צניעות.

ובמטה-אפרים (בדיני קדיש יתום שער ד אות ח) מחה כנגד מי שציוה לפני פטירתו שילמדו עשרה בביתו ותאמר הבת קדיש, ובודאי שיש לאסור אם תרצה לומר קדיש בתפילה, שהרי קול באשה ערוה וחלילה לה להשמיע קולה בין בבית הכנסת בין במנין בביתה. ואם תרצה לזכות את אביה תבוא לבית הכנסת ותענה אחר הקדישים שייאמרו שם בכוונה ויודע מחשבות יזכה אותה ואת אביה בזכות כוונותיה. (ועיין באלף-למטה אות ז שביאר שהקדיש נחשב כקול באשה ערוה, ובודאי בזמן הזה דשכיחא פריצותא, עיי"ש).

והנה יצא אחד מגאוני אמריקה הגאון ר' יוסף אליהו הנקין זצ"ל (בקובץ הפרדס, אדר תשכג) וחידש שמכיוון שאשה מצווה על קידוש השם, אם היא תעמוד בצניעות בעזרת הנשים בעת אמירת הקדיש בבית הכנסת, היא תוכל לומר קדיש בפני הנשים, ובוה אין קפידא של צניעות.

אלא שקשה להתיר עפ"י דבריו, דהרי בשו"ע (או"ח סי' נה) מבואר שאין אמירת קדיש בפחות מעשרה זכרים, וא"כ אין מנין זכרים לקדיש שלה. ואין לומר שהיא מצטרפת למנין שבבית הכנסת, שהרי כתב ערוך-השלחן (שם ס"כ) שכיוון שלעזרת הנשים יש מחיצה גמורה חשיב כשתי רשויות ואינן מצטרפות להשלים מנין, וא"כ אמירת הקדיש אינה במנין.

ולהלכה נראה שאין לסמוך על היתרו של הגר"א הנקין, ובמיוחד בימינו יש לחשוש לסברת החוות-יאיר והמשנת-בנימין שעלולים לבוא מתקנים למיניהם וילמדו מכאן להתיר לנשים לעבור לפני התיבה ועלולה לצאת תקלה מתחת ידינו, על כן אין להתיר לנשים לומר קדיש בכל אופן.

ולתוספת ביאור יש מקום להביא את דברי הראשון לציון הגרב"צ עוזיאל זצ"ל (בספרו משפטי-עוזיאל תנינא סי' יג, והובאו הדברים בספר פסקי-עוזיאל סי' ג) שנותן טעם לפסק זה, וזה לשונו:

מתוך דברי הראשונים במדרשיהם וחידושיהם, רזי תורה והלכותיה מתברר שכל ענין הקדיש הוא קבלה מדברי רז"ל, וכיוון שכך אין לנו להוסיף על דבריהם ולחדש סברות מדעתנו בדרוש טעמי הקבלה, כי אף למאן דדריש טעמא דקרא לא דריש טעמי הקבלה, שכל עצמה וקדושתה היא הרזיות והמסתורין שבה שאין שכלנו מגיע להבנת טעמיה

וסודותיה. ולכן אין לנו להוסיף על דבריהם ולא לגרוע מהם מדעתנו, הלכך אין לחדש המנהג זה של אמירת קדיש מפי הבנות.

ואל יעלה על הדעת שזה הוא מפני שאין הבנות מזכות את אביהן. שיותר מזה מצאנו, שהן מזכות את כל העם כאמהות ונביאות ישראל שזיכרון וזכותן לא יסוף לנצח מקרב עם ישראל. וגדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים, ובזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים. אלא מפני שאין לנו בענינים כאלה אלא מה שקיבלנו מפי קדמוננו שלאורם אנו הולכים.

ואולם אע"פ שאין לנו יד בנסתרות יש למצוא טעם בדבר על יסוד מה שאמרו רז"ל, ברא מזכה אבא. ופירושם של דברים אלו הוא שהבן הוא המשך צורתו האישית של האב במעשיו ודיבורו ובמילוי מקומו בקרב הציבור. הוא מזכה את אביו בעולם הנשמות, הוא עולם הנצח שנגהו נגלה, כמתוך הענן, בעולם הזה. וזהו סוד קדושתו בעולמו, כדכתיב "נורא אלוקים ממקדשיך" (תהילים סח-לו) וכדרשת חז"ל, אל תקרי ממקדשיך אלא ממקודשיך. ואפשר לכלול בזה ממקדישך, כלומר, ממקדשי שמך ניכרת נוראותיך וקדושתך. ותפילתנו באמירת הקדיש "יתגדל ויתקדש שמו רבא" מכוונת לקידוש שם ה' יתברך ויתעלה בעולמו ובריותיו על ידי ישראל מקדשי שמו בבתי כנסיות ובתי המדרש ובמעשי מצוות שנעשות בציבור שבהם ניכרת הקדושה יותר, כאמור, "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב-לב), ממנו למדו רז"ל שאין קדושה אלא בעשרה, לפי שבעשרה קדמה השכינה ואתיא. זהו סודו של הקדיש עצמו, וזהו גם טעמו של אמירת הקדיש ע"י בניו שהם ממשיכים את צורתו ופעולותיו וממלאים את מקומו בעדת קדושים של עם קדוש.

ודבר כזה כמובן אינו מתמלא אלא ע"י הבנים שהם מצטרפים לעדה מישראל ולא ע"י הבנות, ולכן אינן אומרות קדיש בציבור. אבל מצוות הן לכבד את אביהן בהמשיכן מעשי חסד וצדקה של הוריהן, ובהרבות משלהן, עד שיאמרו עליהן אשרי מי שילדן, אשרי מי שגידלן. ומי שלא זכה לבנים בחייו רצוי והגון מאד שינציח את שמו באהלי תורה שיש בהם תלמידים לומדי ומלמדי תורה, ובזה יהיה נזכר לברכה במקום שהשכינה שורה בו, ומפי לומדי תורה באהלה של תורה. אמנם גם לימוד בן חברו תורה הוא דבר גדול, רצוי ומעולה. ואפשר לצרף שני הדברים ביחד, לימוד בן חברו תורה באהלה של תורה כדי שיהיה זה בן חכם טוב לעצמו ולדורו ויאמר עליו אשרי מי שגידלו לתורה. וזכות התורה תנציח את שמו של מגדלו בעולם הזה, ותיתן לו זכות ועילוי בעולם הנשמות בין צדיקים וחסידים ולומדי תורה בישראל.